

сіне білім мен еңбек культін енгізуге, өз мектебіміздің және өз еліміздің патриоты болуға үйретеді.

Екінші сабақ. Жаңашыл мұғалімнің білімге деген шығармашылық көзқарасы бізге оқу-тәрбие процесінде инновацияларды, тиімді әдістемелік технологияларды үздіксіз педагогикалық іздеуді үйретеді.

Үшінші сабақ. Ы.Алтынсариннің тәжірибесінде біз оқу пәндерінде салынған тәрбиелік мүмкіндіктерді қолданудың маңыздылығына көз жеткіземіз. Бұл білім беру пәндерінің құрылымына органикалық түрде тоқылған. Әр пән бір нәрсе береді, кейбір қасиеттерді дамытады.

Төртінші сабақ. Халық педагогы ұлттық дәстүрлерге құрметпен қарауға шақырды. Біз оларды оқушылардың адамгершілік, рухани және еңбек тәрбиесінде қолдануды маңызды деп санаймыз.

Бесінші сабақ. Жаңашыл мұғалімнің сәтті педагогикалық іс – әрекетінің тәжірибесі заманауи мұғалімді рухтандырылған, креативті және мобильді, өзінің жеке даралығын және қазіргі мектепте сұранысқа ие болу қабілетін көрсетуге мүмкіндік береді.

Қазақстандағы мектептегі білім беруді дамыту шежіресіне енген Ыбырай Алтынсариннің тұлғасы біз үшін, жаңа заман мұғалімдері үшін оның прогрессивті гуманистік мұраттарына еліктеу мен оны ұстанудың шабыттандыратын үлгісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. **Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XIX ғасырлар).** – Алматы: «Арыс» баспасы, 2004.
2. **«Алтынсарин Ыбырай тағлымы»** Алматы, Жазушы, 1991 ж.
3. **Алтынсарин Ы.** «Екі томдық шығармалар жинағы» Алматы, 2003ж. 18-21 б.
4. **Алтынсарин Ыбырай** «Қазақ хрестоматиясы» Алматы, 2003 ж.
5. **Ахметова Ә.** «Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы» Алматы, 1992 ж.
6. **Дербісәлин Ә.** «Ы.Алтынсариннің жазушылық қызметі туралы» Алматы 1958 ж.
7. **Көшімбаев А.** «Қазақ әдебиетін оқыту методикасы» Алматы, 1969 ж. 81-82 б.
8. <https://bilim-all.kz/jospar/3064>

ӘОЖ 37:94(574)

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Нурпеисова А. Ж. – қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, педагог-сарапшы, №15 жалпы білім беретін мектебі КММ, Қарағанды облысы, Абай ауданы, Қарабас кенті.

Бұл мақалада Ыбырай Алтынсариннің оқу-ағарту саласына қосқан үлесі және білім беру саласындағы ұлы ағартушының мұрасының өзектілігі туралы айтылады. Сонымен қатар, Ыбырай Алтынсариннің қазақ балалар әдебиетіне қосқан үлесінің бүгінгі таңда мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді тәрбиелеудегі өміршеңдігі қарастырылды. Ыбырай өз шығармаларында қазақ балаларына жаны ашып, олардың көзі ашық, көкірегі ояу, тәрбиелі, адамгершілігі мол болып қалыптасуларына тынбай еңбек етсе ғана жететіндіктерін дәріптеген. Бүлдіршіндерді білімге, ғылымға, адамгершілікке, өнегелікке, үлкенге – ізет, кішіге – құрмет көрсетуге өз әңгімелерінде, өлеңдерінде тілге тиек еткендігі айтылған. Мақаламның өзектілігі ретінде халқымыздың ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған зиялылар көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы, қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күресіп, ел игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен, ұлт тарихында аты мәңгі өшпейтін кемел тұлға-қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алған педагог, демократ Ыбырай Алтынсариннің қазіргі таңға дейінгі, болашақта да өшпес мұра, үлгі, тәрбие болатын педагогикалық мұрасын дәріптеу болып отыр.

Түйінді сөздер: мұра, білім беру, балалар әдебиеті, тәрбие, адамгершілік, еңбек.

Халқымыздың ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған зиялылар көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы, қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күресіп, ел игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен, XIX ғасырдың екінші жартысында шолпан жұлдыздай жарқырап әлем көгіне шыққан, ұлт тарихында аты мәңгі өшпейтін кемел тұлға-Ыбырай Алтынсарин қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алған педагог, демократ.

Аса көрнекті ағартушы Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының қоғамдық ой пікірі, мәдениеті мен әдебиеті тарихында жаңашыл-педагог, жаңа мектептердің ұйымдастырушысы, этнограф, фольклоршы, ақын прозашы, қазақ тарихының жанашыры ретінде кеңінен мәлім.

Ұлы ағартушы орыс-қазақ мектептеріне тек орыс тілін ғана оқитын, оқу, жазуды ғана үйрететін мектептер деп қарауға болмайтынын ескертіп, ол мектептерден оқушыларды, тазалыққа дағдыланатын, өрнәрсеге де дұрыс ақыл-оймен қарай білетін етіп шығару керектігін айтқан болатын. Бұл-бір.

Екіншіден, қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшылық тұрмыстың артықшы-

лығына, мысалы, құрғақ, жылы бөлмелерде тұруға үйретудің өзі қазақ даласында тәрбиелік мәні бар жұмыс деп қарады.

Үшіншіден, Ыбырай Алтынсариннің бала тәрбиесіне қатысты ұлы ағартушылық идеясы оның көркем шығармаларында да, ғылыми мақалаларында көрініс тапты. Ол өзінің әңгімелері арқылы қазақ балаларының заманына лайықты озық азаматтық көзқарасын қалыптастыруды көздеді. Оның бұл педагогикалық қағидалары күні бүгінге дейін бала тәрбиесіндегі маңызын жойған жоқ.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы-педагог. Ы.Алтынсарин шығармасының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым-қатынасы, жастарды еңбекке баулу. Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе, қазақтың мәдениетін, өнерін терең білетін, ақыл – парасаты жоғары, сөзге шешен, елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды.

Бір Аллаға сыйынып

Кел, балалар, оқылық,

Оқығанды көңілге,

Ықыласпен тоқылық! – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан, өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым – білімге мән бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді. Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей – жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. [1.4]

Сиса көйлек үстінде,

Тоқуменен табылған.

Сауысқанның тамағы,

Шоқуменен табылған, – деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады.

Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Ы.Алтынсарин шығармаларында еңбекті сүю, білімдіден үйрену, талпыну, адамды сыйлауға үгіттеледі. [2.2]

Ыбырай Алтынсариннің халық ағарту жұмысы

Аса көрнекті ағартушы Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының қоғамдық ой пікірі, мәдениеті мен әдебиеті тарихында жаңашыл-педагог, жаңа мектептердің ұйымдастырушысы, этнограф, фольклоршы, ақын-прозашы, қазақ тарихының жанашыры ретінде кеңінен мәлім.

Алтынсарин облыстық мектептер инспекторы болып қызмет істегенде, ағартушылық жұмысын тыңнан ұйымдастыруына тура келді. Ағартушылық жұмысын іске асыруда талай қиыншылықтарға кездесті. Ол жылдан аса уақыттың ішінде Қараторғай болысында (Торғай уезі), Карабұтақ болысында (Ырғыз уезі), Обаған және Жетіқара болыстарында (Қостанай уезі), Берте болысында небәрі бес болыстық мектептер ашып үлгерді. Осы кезде ол Қостанай және Ақтөбе қалаларында орыс балаларына арнап екі мектеп ашты. Бұл мектептер ашылғанда Ыбырай Алтынсарин ішінде өзі болып, бірінші үлгілі сабақты оқушыларға өзі береді.

Ыбырай Алтынсарин уездік қалаларда 4 орталық орыс-қазақ училищелерін, бір қолөнер училищесін, 5 болыстық мектептерді, орыс балаларына арнап 2 мектеп ашып, оларды тегіс жабдықтады. Ол ағартушылық қызметінде балаларды оқыту және тәрбиелеу, мұғалімдердің беделін көтеру, рөлін арттыру мәселелері үлкен орын алады. Ол мұғалімдер оқушыларын өз балаларындай көрулері керек, сонда ғана оқу жұмысы ойдағыдай ілгері басады деген болатын.

Халық ағарту жұмысын ілгері дамытудағы мұғалімдердің рөлін Ыбырай Алтынсарин былайша бағалады: «Халық ағарту жұмысы бұл арада тек жаңа ғана басталып келеді, сондықтан, жаңа салынып жатқан үйдің жақсы болуы оның іргесінің берік және мықты қалануына байланысты болатыны сияқты, біздің қолға алып отырған ісімізде де, қазақ мектептерінің бар келешегі, көбінесе, істің қазіргі басталуына байланысты; сондықтан да мен қазір жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін... Халық мектептері үшін ең керектісі – оқытушы – деп жазды. Ыбырай Алтынсарин, «Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілетін инспектор бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды» деген.

Ыбырай Алтынсарин әрі ақын, әрі қара сөздің ұстасы, қазақтың әдеби тілінің негізін салған артына ғылыми мұра қалдырған тұлғалардың бірі. Алтынсариннің көркем әдеби шығармалары оның «Қазақ хрестоматиясында» Орынбор 1878 жылы жарияланған бір кітабында басылып шықты. Бұл кітап тек оқу құралы ғана емес, сол кездегі бала тәрбиесіне арналған көркем шығарма, озат ой-пікір, ұлт қазынасы болды. [3.2]

Ағартушы жаңа дәуірдегі қазақ әдебиетінің қалыптасуына қомақты үлес қосты. Ол қазақ жастарын, ең алдымен, оқу, өнер, білім, техниканы игеруге шақырды. Автор оқу, білімнің тек ізденіс, еңбекпен табылатынына мән берді. Бұған инемен құдық қазғандай ыждаһаттылық, талап пен сабырлық қажет екенін ескертеді.

Алтынсарин көркем шығармаларын жұртшылыққа түсінікті тілде жазды. Оның шығармаларында халықтың көркем сөздіктері қортылып, біркелкі қалыпқа түсірілді.

Ыбырай Алтынсарин балаларға арнап, сөзі жатық, мағынасы қызғылықты шағын әңгімелер жазды. Автордың бұл әңгімелерінің балалар үшін, тәрбиелік рөлі ерекше болғандығы күмән туғызбайды.

Қазақ балаларын оқып білім алуға шақырған үндеуін «Кел, балалар, оқылық», «Өнер білім бар жұрттар» деген өлеңдері арқылы жеткізді. Ыбырай Алтынсарин өзінің белгілі шығармасы «Қазақ хрестоматиясында» (Орынбор, 1879 жыл) «Сөзбасы» деген атпен бастырды. Демек, бұл өлеңінде қазақ жастарын автор оқып, білім алуға үгіттеді, өткір тілмен, майда сөзбен үндеу ретінде жазды. «Балғожа бидің баласына жазған хаты» сол «Қазақ хрестоматиясының» ішінде «Оқудағы балалардың үйіне жазған хаты» бөлімінде басылған өлеңінде балаларға оқудың маңызын ұғындырды.[4.3]

«Шеше мен бала» деген Ы. Алтынсариннің өлеңнің бала тәрбиесіне қатысты педагогикалық, психологиялық маңызы өте зор. Бұл өлеңдері жасөспірім балаларды адамгершілікке, мейірімділікке, өнегелі болуға тәрбиелейді. Орыс классиктерінің (М.Ю. Лермонтов, Н.А. Некрасов т.б.) шығармаларында да осы сарында жазылған өлеңдер жиі кездесетіндігі жұртшылыққа мәлім. Мәселен, «Бәріміз бір адамның баласымыз», «Аразбол, кедей болсаң ұрлықпенен», «Мақтанба бақыттымын деп бағыңызға», «Жүйрікте болмайды көрік сыналмаған», «Ағайын жат болады алыс болса», «Асылы залымдардың лайланды», «Әй, достарым!», «Әй, жігіттер!», «Азған елдің хандары», «Азған елдің қожасы», «Азған елдің молдасы», «Азған елдің билері», «Азған елдің байлары», «Береке кеткен елдерде», «Азған елдің адамына» деген өлеңдері жастарға айтқан өсиеті. Бұл өлеңін Ы. Алтынсарин «Бәріміз бір адамның баласымыз» деп бастағанда, ол қазақ жастарының ынтымақшыл бірлікте болуға шақырғандығын көреміз. Осы өлеңдерінде автор халық әдебиеті мұрасының негізінде ұлттық тәрбие діңгегі ата-бабалардың рухани мұраларының сабақтастығын сақтаудағы тәрбиенің бір жолы қазақтың халық әдебиеті арқылы дамытуды көздегендігі сезіледі.

Жалпы Ыбырай Алтынсариннің әңгімелері 1876-1879 жылдар арасында жазылып, бірінші рет «Қазақ хрестоматиясында» басылып шыққан болатын-ды. Бұл әңгімелердің кейбіреулері орыс жазушылары мен орыс педагогтерінің шығармалары үлгісінде жазылған. Мысалы, «Бір уыс мақта», «Аурудан аяңған күштірек», «Алтын шеттеулік», «Тышқанның өсиеті», «Шеше мен бала», «Бақша ағаштары», «Талаптың пайдасы», «Әке мен бала», «Жаман жолдас», «Қарға мен құрт», «Түлкі мен ешкі» тағы басқалары сол кездегі орыс педагогтерінің (Ушинский, Толстой, Паульсон, Крылов) шығармалары үлгісінде жазылған. Ал, олардың ішінде бірнешеулерінің мағынасы негізінде орыс педагогтерінің шығармаларына ұқсас келеді. Осы әңгімелер бір стильде дидактикалық мақсатта жазылған. Бұл жөнінде «Қазақ хрестоматиясына» жазған алғы сөзінде және әркімдерге жазылған хаттарында автордың өзі де ескертеді. Сөз құрылысы жатық, көпшілікке түсінікті, қазақтың сұлу жалпақ тілімен көңілге қонатындай етіп, оқушы балаларға тәлім-тәрбие беруге арналған.

Ыбырай Алтынсариннің «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Аурудан аяңған күштірек», «Мейірімді бала», «Палқан деген ит», «Қанағат», «Өтіріктің залалы», «Тәкаппаршылық» т.б. бұл әңгімелері жастарды әдептілікке, сабырлыққа, салмақтылыққа және әділ, мейірімді, қайырымды болуға тәрбиелейді. Оның басқа әңгімелерінің де түйіні жастарға өнегелі тәрбие беру екендігін көреміз.

Ол өзінің «Сәтемір-хан», «Талаптың пайдасы», «Зиректік», «Білгеннің пайдасы», «Әдеп» тағы басқа әңгімелерінде балаларды білім алуға, зерек болуға үгіттеді. Мысалы, «Талаптың пайдасы» деген әңгімесінде, ынтасымен оқудың, зеректіліктің нәтижесінде осы әңгіменің кейіпкері Матвей деген кісі бүкіл Ресейге белгілі суретші болып шығады. Басқа әңгімелерде де автор білімді дәріптеді. Бірсыпыра әңгімелерінде жастарды еңбексүйгіш болуға, ұқыптылыққа дағдылануға шақырады. Бұл тақырыпқа арналған әңгімелері: «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Бір уыс мақта», «Дүние қалай етсең табылады» тағы басқа шығармаларынан көруге болады.

Үй салу, егін кәсібімен шұғылдану, т.б. халқымыздың дәстүрлі шаруашылық мәдениетін ұлттық тұрмыс-салтын жастарға дәріптеуінен, Ыбырай Алтынсарин бірнеше әңгімелер жазды. Әсіресе, «Қыпшақ Сейітқұл», «Малды пайдаға жарату», «Киіз үй мен ағаш үй» деген әңгімелерінде, автор қазақ жастарына көшпелі өмірден отырықшылық тұрмыспен айналысу, жер кәсібімен шұғылдану заман талабы екендігін сездірсе, «Бай мен жарлы баласы», «Лұқпан әнін», «Малды пайдаға жарату» деген әңгімелерінде, автор сол кезде қазақ жастарына, тұрмыс тіршілікке бейімделуге шақырған нақты мысалын көреміз.

Балаларға арналған шағын әңгімелерін жазуда, ол орыс жазушыларының (Крылов, Толстой т.б.), орыс педагогтерінің (Ушинский, Паульсон) шығармаларын үлгі етті, немесе солардың кейбір қызғылықты әңгімелерін қазақ тіліне аударды, аударғанның өзінде оны қазақ балаларының мінез-құлқына қазақтың ұлттық тәрбиесіне сәйкестіре, өзгерте аударды. Ол орыс жазушыларының әңгімелерін сөзбе-сөз аударған жоқ, мағынасына да, сөз құрылысына да өзгерістер енгізіп, аударды. Ол өзінің балаларға арнаған әңгімелерінде қазақ балаларының халқының ұлттық мүддесін көздейтін, елжанды, патриот жастарды тәрбиелеуді көздеді. Оның жазған мысал әңгімелері күні бүгінге дейін өзінің тәрбиелік мәнін жойған жоқ.

Педагогтың шығармалары балаларды неге тәрбиелейді?

- «Бай баласы мен жарлы баласы» – шыдамдылық, батылдық, сабырлылық, тапқырлылық, көрегендікке тәрбиелейді.
- «Атымтай Жомарт» – қайырымдылыққа, қарапайымдылыққа, мақтаншақ болмауға, азды қанағат етуге тәрбиелейді.
- «Асыл шөп» әңгімесі – сабырлы, шыдамды, төзімді, ұстамды болуға үндейді.
- «Бақша ағаштары» әңгімесі – тәрбиелі болуға, адамгершілікке, үлкенді сыйлауға үйретеді.
- «Байұлы» әңгімесі – «Батаменен ер көгереді», «Баталы ұл арымас» – деген халық қағидаларының өміршеңдігін әңгімеге арқау етіп, жастарды қайырымды, ізгі жүректі болуға, жоқ-жітік, жетім-жесірге қамқоршы болуға үндейді.
- «Мейрімді бала», «Шеше мен бала», «Аурудан аяған күштірек» әңгімелері – мейірімділік, рақымды болу, адамға жақсылық ету, төзімділік сияқты жақсы қасиеттерге баулиды. Бала әке-шеше алдында өзін мәңгі қарыздар сезінуі керек.

Қорытындылай келе, Ыбырай Алтынсариннің шығармашылық мұралары мен тәрбиелік маңызы зор әңгімелерін мектеп оқушыларының арасында көп насихаттауымыз керек. Себебі, Ұлы ағартушының әдеби шығармаларындағы тәрбиелік рөлі күні бүгінге дейін өзінің маңызын жойған жоқ. [5.1]

Жұмысымды Ыбырай Алтынсариннің: «Халқы үшін қызмет ететін білімді адамдардың қатарын көбейту арқылы қазақ қоғамының мешеулігін жоюға болады, сондықтан жастарды оқытып, тәрбиелеуден, тәрбие ісінің құдіретінен артық ешнәрсе жоқ», – деген ұлағатты сөзімен аяқтауды жөн көрдім.

Әдебиеттер тізімі

1. **Ы. Алтынсарин** «Екі томдық шығармалар жинағы». Алматы, 2003ж.
2. **Ы. Алтынсарин** «Қазақ хрестоматиясы». Алматы, 2003 ж.
3. **Ы. Алтынсарин** «Өнер – білім бар жұрттар». Алматы, Жалын 1991ж.
4. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%AB%D0%B1%D1%8B%D1%80%D0%B0%D0%B9_%D0%90%D0%BB%D1%82%D1%8B%D0%BD%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD
5. <https://articlekz.com/kk/article/28852>

УДК 82.0(091)

СКОЛЬКО ШКОЛ, КОГДА И В КАКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАХ ОТКРЫЛ ИБРАЙ АЛТЫНСАРИН

Оспанов С. – кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова

Мырзагалиева К. М. – кандидат филологического наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова

Как известно, 8 января 1864 года Ибрай Алтынсарин открыл в Торгае в казахских степях беспрецедентную школу, где собирал, писал, составлял и вел хозяйственный учет. Поэтому в статье мы не будем на этом останавливаться, а поговорим о том, как, когда и где открывались другие школы, и кто работал в них учителями. Потому что одни говорят, что Ибрай открыл одиннадцать школ, другие говорят - 14 школ, третьи - 16 школ, и многие люди не знают, какая из них достоверная.

Ключевые слова: школа, учитель, большой, народный, уезд, область, инспектор, техника, крепость, училища, программа.

Ибрай Алтынсарин 8 января 1864 года как общеизвестно открыл в Торгае беспрецедентную школу нового стандарта только ему присущей специфичной программной платформой и самолично учреждая учебные процессы одновременно решал административные вопросы. Поэтому не особо останавливаясь на подробностях, замыслом данной публикации представляется миссия обстоятельно раскрыть завесу происхождения и деятельности остальных школ. Судя по всему по данному вопросу образовались некие разногласия: одни пишут что Алтынсариным открыты одиннадцать, другие 14, третьи 16 школ.

22 августа 1879 года Ибрай Алтынсарин был назначен инспектором по русско-казахским училищам Торгайской области, однако официально на эту должность был утвержден только спустя девять лет 28 октября 1888 года. В тот период в состав Торгайской области входили уездные Елек, Иргиз, Николаевск (Костанай), несколько районов Оренбургской (РСФСР) области, а так же школы Троицкого уезда.

Елекский уезд составлял 8 волостей, 41 аул, уезд Иргиз – 7 волостей, 34 аула, Николаевск 8 волостей и 51 аул, Торгайский уезд представлял 5 волостей и 23 аула. 21 октября 1845 года Иргиз